

v IX. stoletju v listini še imenovan „iuxta aquam Knesaha, v XIII. stoletju pa že Grafenbach. — Dalje imamo še Knežak (Grafenbrunn), Knežja vas (Grafendorf, pri Dobrničah), Knežja njiva (Grafenacker, pri Starem trgu), Knežja lipa (Graflinden, na Kočevskem), Knežni vrh pri Blanci v Sevnškem okraju. Knasweg (tudi Knefsweg — slov. Knežiče) se nahaja v Celovškem okraju — in Gnesau pri Himmelbergu je menda Knezovo, v listinah dvanajstega stoletja je pisano Gnessow, Gnessau. —

Dasiravno torej „knez“ v primeri s „kasez“ prevladuje, vendar mislim, da se mi je posrečilo do nekolike verjetnosti dokazati, da je oboje eno in isto, pa da so „kaseze“ uprav svobodniki (Freibauern), vlastelini, posestniki z dednim nasledstvom. — Svobodniki (Koseze) niso bili podložni kakim zemljiškim gospodarjem [grajščakom], ampak so plačevali zakupnino neposredno deželnemu knezu . . . Edlinger od. Freisassen hatten keinen Grundherrn, sondern zinsten unmittelbar dem Landesfürsten, besaßen oft auch ihr eigenes Recht, von welchem der Appel an den Vicedom ging. Vicedom (vice domini, namesto gospoda) je knezov namestnik, ki je pobiral davke in knezove dohodke ter izvrševal v odsotnosti kneza sodnjo oblast nad deželnokneškimi mesti in trgi. —

Dr. Janko Lokar:

Trdinov »Izprehod v Belo Krajino«.

Izmed prelepih izprehodov po novomeški okolici se je zdel Trdini najprijetnejši tisti proti Gorjancem in čez nje v Belo Krajino.¹ Kadar ga je obhajal v „otožnem središču dolenske birokracije in revščine“ dolg čas ali kaka druga duševna stiska, je nastavljal pot po Karlovški cesti proti Metliki, večinoma sam, včasih pa s pokojnim sodnim nadsvetnikom Vojsko. Kot dijak, vračajoč se iz mesta na velike počitnice, sem ju srečal parkrat v veliki julijevi vročini že ob dveh popoldne blizu Luže. Suknji čez roko, brez telovnika, srajci široko odpeti, Trdina s svojim črnim slamnikom za sedem do devet grošev na glavi, Vojska gologlav — tako sta jo ubirala proti moji domačiji.

¹ Janeza Trdine zbrani spisi. X. knjiga: Izprehod v Belo Krajino. V Ljubljani 1912. Založil L. Schwentner. 8°. 462 str. Cena broš. 5 K, vez. 6 K 20 v.

V deseti knjigi Trdinovih „Zbranih spisov“ je nabran v lepi obliki ogromen zaklad folklorističnega blaga o Podgorcih in Belokranjcih, torej o krajih takraj in onkraj Gorjancev. Knjiga razpada v dva dela: prvi govori o Podgorju in Podgorcih, o zemlji in ljudeh, o rodovitnosti Podgorja in njegovih zanimivostih, o njegovih gradovih in njihovih posestnikih, o revščini, pokvarjenosti, poštenju, pravadah, nevednosti, vražah, lahkovernosti, zabavljicah in jeziku Podgorcev, o njihovi delavnosti, o njih demokratizmu in napredku — drugi še obširneje o Beli Krajini in Belih Kranjcih, kaki so po postavi in srcu, po jeziku in šegah, po veri in praznoverju, po izobrazbi in gospodarstvu, kako se mučijo in vesele v svoji ljubljani domovini in kako sodijo o tujih krajih in ljudeh, kamor jih odganja skrb za kruhom. Prehod med obema deloma tvori popis Gorjancev in življenja na njih vrhovih s štirinajstimi bajkami z Gorjancev in s kratkim obrisom „Gorjanci v zgodovini“ ter s sliko hajduškega in tihotapskega življenja na njih in ob njih.

Po vseh teh krajih te vodi domoljuben, za napredek naroda vnet mož. Zato bere levite nemčurskim graščakom in boljšim posestnikom, oderuškim župnikom in pokvarjenim meščanom, naj bodo že doma v Novem mestu, Metliki ali Črnomlju. Imenuje jih s pravim imenom, kakor sploh osebe v svojem „Izprehodu“. Kdor je živel na Dolenjskem, jih izvečine pozna, slišal pa je o tem ali onem skoro vsak, ki se zanima — recimo za kulturno življenje Slovencev. Ker niso slike teh oseb laskave, ampak resnične in živimo v časih, ko nas zanimajo najbolj osebnosti, odlože z zadovoljstvom knjigo iz rok vsi oni bralci, ki jim ni za probleme kateregakoli „slovja“. Pa tudi oni, ki bodo iz omenjenega vzroka stresali z glavo, češ da je izšla knjiga nekaj desetletij prezgodaj, se je bodo v globini svojega srca veselili. Folklorist se bode naslajal ob nji, dasi se namuzne tuintam posameznim naivnim mestom ta ali oni izmed resnejših. Tudi zgodovinar in razni drugi -isci in -ovci ne bodo z vsako malenkostjo zadovoljni. Tak -ovec n. pr. sem jaz, ki sem se spotaknil takoj na prvi strani ob etimologično razlago imena „Kandija“, kakor jo je povedal Trdini rajni šmihelski župnik Mejač, češ „nekdaj, ko še ni bilo nič vasi, so igrali tukaj komedijanti, ki so hodili razveseljevati Novomeščane. Besedo „komedija“ izgovarjajo ljudje še dandanašnji „komendija“ in včasih „kamendija“; skrajšana se zdaj glasi Kandija in pomeni torej to kar „igrališče“. Trdini se zdi ta izpeljava mogoča, jaz pa sem prepričan, da je nemogoča, in si razlagam ime tako-le: Kandija je Kondija z dolensko izreko

glasnika α , t. j. domačija Konde, katero ime se še nahaja v Kandiji. O Gotni, Irči in Smolinji vasi ter Draganjem selu se je pri nas že govorilo, zato molčim.

Vsakdo pa bode čital brez dvoma z veseljem, kako je veseljačil na Prežeku Andrej Smole s Prešernom in s turnskim grofom Anastazijem Grünom. Zgodbo je pripovedoval Trdini gotenski krčmar Petrič, bivši oskrbnik na Prežeku. Ker je ravno prilika, povem še jaz nekaj, kar sem zvedel od enega izmed lastnikov gradu. Stene sobe, kjer sta se zabavala Smole in Prešeren s svojimi prijatelji, so popisali ti veseljaki vprek in vprek z verzi in opombami. Dolgo let je ostalo vse neizpremenjeno. Nekoč pa je naročil gospodar novemu oskrbniku, naj očedi grad zunaj in znotraj, kolikor ga more sam. Ker mu je pozabil naročiti, naj pusti prostor, kjer se je veselil Smole s Prešernom in z drugimi, pri miru, in ker se je zdel ta prostor oskrbniku najgrši, je vzel metlo v roke in pobelil vse stene.

Na tem mestu se mi zdi umestna majhna opombica glede uredništva: vse hvale vredno je, da je pustil urednik Trdinov spis, kakor ga je dobil, in da ni nikjer izpreminjal njegovega jezika, vendar bi bil lahko popravil očitne vsebinske napake, kakor Matija Smole, ker utegnejo koga motiti, kakor bodo poznavalcu male, skoro mimogrede vržene opombe živa priča sposobnosti Trdinove za folkloristična dela enake vrste. Z veseljem n. pr. je čul pri Zajcu besedo „državo“ v pomenu „gospodarstvo“, ali je zapazil kot znak napredka, da se sramujejo Podgorci svojih vraž pred neznanim človekom. Podgorske lahkovernosti nam ni mogel boljše pokazati, kakor z grozno prigodbo o umorjenem popotniku nad Gorenjo Težko vodo in z zabavno pripovedko o krčmarju na Luži, ki je zadel v veliki loteriji pol milijona. Ob razvalinah mehovskega gradu vidi v duhu, kako naskakuje nečloveško trpinčeni podgorski kmet trdnjavo gospoda Mindorfa, „des ärgsten Bauernschinders“. Hrabrega Podgorca spremlja pisatelj od tal hriba do vrha, trepetaje motri njegovo borbo, obupavaje gleda njegovo izgubo, vriskaje pozdravlja njegovo zmago, zavzetje mehovskega grada. Tako živo sliko, kot je Trdinova, more zamisliti samo resničen prijatelj ljudstva! A ko začne vršiti kmet svojo sodbo nad ujetim sovražnikom, se obrne Trdina v stran. Za kulturnega človeka pregrda slika!

Z Gorjancev se odpira Trdinj razsežen razgled, in na Gorjancih začne misliti o dveh za slovenstvo neizmerno pomenljivih pojmih, o cerkvi in gradu. A on ne pozna sovraštva in pristranosti. Luč in senco deli po zasluženju. Poleg ran in škode vidi tudi korist. Poleg

nemčurskih graščakov rodoljuba Rudeža, poleg oderuških duhovnikov semiškega dekana Aleša, ki se trudi za blagor ljudstva, a ga za zahvalo opravljajo semiške tercijalke. Graščaki so sicer za kmeta izvečine zlo, a nauči se od njih lahko marsičesa, n. pr. sviloreje od gospe Smolove ali od slatniškega Macha, zemljedelstva od Adolfa Jelovščeka pl. Fichtenaua, hmeljarstva od rupečvrške graščine, čebelarstva od Langerja i. t. d.

Mnogo več veselja kakor s Podgorci ima Trdina z Belokranjci, o katerih pravi, da so „visoke rasti, zdravega in močnega života in se drže pokoncu, ne pa pohuljeno in sključeno, kakor tako pogostoma drugi zapadni Slovenci. Med možaki se vidi dosti lepih in junaških glav in obrazov; ženske so krepke in trpežne, ali nežnih in milih lic sem malo opazil. Za pravilo se more postaviti, da je moški spol lepši, ženski pa grši nego na Dolenjskem, veliko bolj zdrava in jederna pa oba,“ ali da „še niso izgubili prostodušnosti, in blagosrčnosti slavjanske, človek jim sme zaupati, se nanje zanesti.“ Njihovi nadarjenosti se nič manj ne čudi, češ „z duševnimi zmožnostmi je Bela Krajina prebogato obdarjena, da se ne ustraši v tem obziru niti bistroglatih Gorenjcev. Otroci se pridno in lahko uče, da se duhovniki in učitelji kar zavzemajo in v en glas potrjajo, da se na take niso še nikjer namerili. To ni nič posebnega, če se navadi kdo vseh črk že prvi teden. Pokazali so mi dva dečka, ki sta se jih naučila v en dan. Dijaki, ki dohajajo odtod v novomeške šole, se ne morejo prečuditi svojim dolenjskim součencem, da so tako nemarni, neumni in zabiti, in jih dohitevajo in prehitevajo dostikrat brez truda, dasiravno jim dela silne težave nemščina, v kateri se doma večjidel niso urili.

To prednost priznavajo Belokranjcem Dolenjci sami in jo pripisujejo nekateri jedrosti in čvrstosti njihovih žen, drugi večji treznosti moškega spola, še drugi pa lepi nravnosti in nravnosti celega življenja. Ti vzroki se ne morejo pobijati, ali se ne sme prezreti še eden, ki je morda glavni, namreč čistost in bogastvo belokranjskega narečja.“ Glede tega misli Trdina, da so si ohranili po ugodnejših okolnostih med zapadnimi Slovenci edini Belokranjci bogati zaklad, moč in gibkost svojega jezika. Zato govore spretno in ne mislijo počasno in pretrgano. Pri njih se dvigajo v društvih tudi žene in pretresajo iste predmete kakor možaki. To pa tako gladko in temeljito, da mora človek strmeti. Tako je n. pr. navdušila na shodu pri Treh farah, postarna ženica vse poslušalce s političnim govorom, da morajo odrejati starši mladino v slovenskem duhu za

korist in podporo matere Slovenije. Domoljubju Belokranjcev poje Trdina visoko pesem in navaja mnogo ganljivih slučajev in prizorov iskrene domovinske ljubezni. Kulturni zgodovinar, ki bi se zanimal za stvar, bi zlahka povečal njihovo število in nam sporočil skoro neverjetne stvari. Tako n. pr. so se dali rodoljubni možje iz Črnomlja rajši pretepsti in v svinjak zapreti, kakor da bi volili z nemčurji in zatajili svoj jezik, ki ga smatrajo „Kranjci“ za hrvaščino.

O izobrazbi Belokranjcev se ne more izraziti Trdina pohvalno. Manjka jim šol. Svoje praznoverje so pokazali jasno s pripravami na konec sveta l. 1873. No, v tem oziru se celo takozvana inteligenca ne odlikuje posebno, zato zamerimo belokranjskemu kmetu kvečemu Klek in podobne prazne vere. Glede vere se mi zde zelo značilne sledeče misli Belokranjcev:

Bog je premoder, da bi ga mogle razžaliti tako borne in neumne stvari, kakor smo mi ljudje.

Vere so kakor nekatere podobe. Vsak misli, da gledajo vanj. Tako mislijo tudi ljudje, naj bodo katerekoli vere, da bog le njih vidi in ljubi.

Poštenje je vredno več kakor vera. Vero smo prejeli od staršev, poštenje pa smo si pridobili sami.

Vere so različne, ali dobre, ker vse zapovedujejo, da moramo Boga častiti in pošteno živeti.

Naša vera je najbolj prava za nas, druga za druge.

Vsak človek veruje nekoliko preveč in nekoliko premalo; tak ni nobeden, da bi vse verjel ali vse tajil.

Vere so za ljudi, resnico pa je bog pridržal sebi in je ni še nikomur razodel.

Vera brez pravičnosti je krčma brez vina.

Da je Trdina v resnici dobro študiral Belokranjce, priča njegova opazka, da jim ne da kritična narava, da ne bi, kjer je prilika, štrcnili na bližnjega kake kaplje črnila in mu prišili kake krpe.

Lep del svojege znanja zajema Trdina od belokranjskih krošnjarjev, ki so se razlezli čez vso Avstrijo, večji del Nemčije, del Francoske in Ruske in izpodrinili Kočeverje. To jim ni bilo težko, ker so se ti sami onemogočili s svojim značajem, tako da bi jih n. pr. Bavarci najrajši vse po vrsti poobesili.

Na svojih krošnjarskih potih so se Belokranjci tako izobrazili, da se človek čudi njihovemu modrovanju in njihovim opazkam o sebi in tujcih, in to o vseh slojih in na vseh poljih.

Trdinovi pomenki s krošnjarji zavzemajo dober del knjige. Mestoma so zelo zanimivi in tudi za izobraženca poučni, n. pr. krošnjarja Pavleta stališče glede maternega jezika. Od označb tujine navajam sledeče: Pavletu je bil dan poseben nos, kakršnega nima vsak. V Švici mu je dišalo po planinskih rožah, med Rajno in Nekarjem po hvojni smoli, v Alzaciji po muškatu, v francoski Lotaringiji po žlahtni resedi in naših slovenskih nageljnih, na Bavarskem po pehtranu in drugih vrtnih začimbah. Komaj je prestopil avstrijsko mejo, je udaril vanj nov duh, ki je imel povsod nekaj težkega, zoprnega in nezdravega. Samo v gornjem Estrajhu je včasih zavonjalo prelepo po madnih jabolkih, ali še večkrat pa po gnilih. Na Tirolskem je smrdelo po kozlih, na Salcburškem po babjem potu, na Dunaju po milu in krznariji, v doljni Avstriji po scalnici, na Štajerskem po vetrovih, na Koroškem pa po vseh teh grdobijah obenem.

Čehe in slovanska narečja je označil Pavle tako-le: „Nekaj posebnega imajo vsekako v sebi, da se človeku ne priljubijo kmalu. Zdeli so se mi preveč sami zase, tujcem ne verjamejo nič in jih gledajo nekako pisano in plašno. Čudil sem se, da so si med sabo tako podobni; kamorkoli sem se ozrl, sem videl isto debelo glavo, isto robato in zabuhlo lice, iste debele nosove in ustnice in sploh iste čvrste in negosposke črte in ude. Od njihovega jezika so me bolela ušesa. To škriplje in hršči, kakor da bi trl kosti. Slovenski in hrvaški jezik sta mi oba že od malih nog domača in se mi vidita enako blagglasna in lepa. Druga slavjanska narečja pa mi done kakor neka spakarija. Porečete: kaj, ali ne spodablajo na slovenščino bolj nego brat na brata, da jih razumeš za silo brez tolmača? Tega ne tajim, ali tudi opica je človeku močno podobna in se mu vendar gnusi.“

Zanimive so draginjske razmere pred l. 1848. Mernik pšenice je veljal trideset grošev, dostikrat samo štiri dvajsetice, ravno toliko tudi vedro izvrstnega vina. Funt govedine je stal kakih pet ali šest krajcarjev, bravina je bila zmerom kaka dva krajcarja cenejša. Če se je zahtevalo za sedem jajc groš, so ljudje vpili na draginjo. Vrč najboljše stare slivovke je veljal goldinar, kar se jim je zdelo nečloveško veliko.

Razmerje ljudstva do Napoleona nam kaže pričujoča Trdinova knjiga tako, kakršno je bilo v resnici in ga nam kmet še zdaj tu in tam slika, ne pa kakršno se kaže v nekaterih pesmih in pripovedkah, katerih krstni botri so bili mežnarji in duhovniki. Belokranjci so rekli: „Napoleona nam je poslala sreča, cesarja Franca pa previdnost božja.“

Konča se knjiga s Pavletovimi življenjskimi dogodki in njegovimi pravili, s plodom njegovih življenjskih izkušenj. Nekatera — brez pridejane razlage — se glase: Živi vsekdar pošteno! — Veliko ne verjemi nikomur, najmanj pa samemu sebi! — Ne delaj nobene reči, ki ne obeta koristi! — Skrbi, da pridobiš veliko denarja! — Ljudi imej v vseh drugih rečeh za dobre, kadar pa gre za dobiček, boš vsekdar ravnal pametno, da se jih plašiš in jim ničesar ne zaupaš! — Stanu, v katerega te je postavila usoda ali katerega si sam izbral, se okleni iz vsega srca, posveti mu vse sile in moči svojega telesa in duha! — Zakona ne odlašaj, ko prideš v potrebna leta! — Govori in obnašaj se ob vsaki priliki modro in možato!

Knjiga izzveni torej z naukom, kakor nas uči Trdina v večini svojih del. Ta njegova tendencijoznost kviri čisto uživanje njegovih spisov. Bajke n. pr. niso niti čisto narodne, niti čisto literarne, ampak polovičarska zmes. Zato ne morejo zadovoljiti estetika. Že omenjene, v tej knjigi priobčene bajke so izvečine etijologičnega značaja ali vsaj podobnega izvora. Kakor vsi drugi narodi, tako jih imamo tudi Slovenci precej prav lepih. Trdinova „Gospodična“ je n. pr. razlaga imena znanega studenca na Gorjancih, „Krvavi kamen“ razlaga rdečino na kamenu blizu cerkve sv. Miklavža i. t. d.

Naši „mladi“ štejejo Trdina za svojega patrona. Če delajo to zaradi njegovega jezika in sloga, zasluži to čast v polni meri tudi s to knjigo, katero smatram za najlepše, v slovenskem jeziku napisano folkloristično delo, iz katerega bomo lahko črpali bogatega gradiva za „Jugoslovansko enciklopedijo.“ Na posameznih mestih se mi sicer zdi, da govori iz svojih junakov Trdina, a v splošnem je zapisal to, kar je čul in videl. Za njegovo verodostojnost mi pričajo poleg jezika malenkosti, za katere vedo komaj prebivalci najbližje okolice, n. pr. na str. 378. omenjena votla bukev, kamor so spravljali poljanski hajduki svoj plen, in kapelica, stoječa na prelogu gore. Tudi ga ne morem dosti popraviti. Graničarskih rdečih kap pač niso uvedli v Poljanah krošnjariji, ampak so prinesli to nošnjo Poljanci s seboj iz svoje prvotne domovine. Velika Trdinova zmeta pa je, da so častili Belokranjci sv. Feliksa bolj goreče kakor Boga. Sv. Feliks je podgorski svetnik in Belokranjecem neznan. Morda so ga molile posamezne metliške in semiške tercijalke. Jaz sem prvič zvedel za njegovo existenco, ko sem prišel v Novo mesto v gimnazijo. Moja devetdeset let stara teta, Poljanka, ga ne pozna.

